

УДК 59(082:7.2/.5)+92(Третьяков Д. К.)

Іхтіологічна колекція Д. К. Третьякова у фондовому зібранні Національного науково-природничого музею НАН України

О. М. Ковальчук, О. В. Червоненко

Національний науково-природничий музей, Національна академія наук України (Київ, Україна)

Ichthyological Collection of D. K. Tretiakov in the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine. — Kovalchuk, O. M., Chervonenko, O. V. — The article deals with results of studying of the ichthyological collection belonging to the famous Ukrainian zoologist and morphologist, academician D. K. Tretiakov. It has been recently found in funds of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine. Systematic composition of macerated specimens of cartilaginous and ray-finned fishes was revised (in total 51 species belonging to 44 genera, 21 families and 14 orders), as well as some taxonomic issues were clarified (e.g., species and generic affiliation of the samples were specified) and the formation history of this collection by D. K. Tretiakov was traced. This assembly dated 1941 to 1950. A part of the samples was obtained during D. K. Tretiakov's stay in Ufa (1941–1944), while some specimens may have been extracted from other places (Far East, Barents, the Black and North Seas), and transferred later to the scientist for processing. The main part of the D. K. Tretiakov's collection is presented by fish samples caught in Ukrainian water bodies and along the coast of the Black and Azov Seas. Particular attention is paid to the contribution of D. K. Tretiakov to the development of domestic ichthyology.

Key words: cartilaginous fishes, ray-finned fishes, macerated specimens, collection, Kyiv, Ufa.

Вступ

Наукові фондові колекції Національного науково-природничого музею (ННПМ) НАН України на сьогодні налічують понад 2 млн. одиниць зберігання та є одними з найбільших у Європі. Велику цінність, разом з типовими екземплярами, становлять давні (з XVIII ст.) та меморіальні колекційні збори, на етикетках до яких можна зустріти імена дослідників природи та колекціонерів відповідного часу. В основу створення колекцій палеонтологічного відділу Музею лягли матеріали, що були зібрані не тільки з часу заснування Академії наук, а й ті, що раніше зберігались у Київському університеті та приватних колекціях. До них належать, наприклад, колекція І. Г. Підоплічка по фауні палеоліту, Т. Г. Гриця по фауні Одеських катакомб, О. Л. Короткевич по гіпаріоновій фауні України, В. О. Топачевського по фауні дрібних ссавців пізнього неогену та антропогену. З часом ці колекції поповнювалися зборами інших науковців. До їх числа належить також іхтіологічна колекція академіка Д. К. Третьякова (рис. 1) — видатного вченого, фундатора наукової школи вітчизняних іхтіологів. До теперішнього часу цій колекції не приділялося належної уваги, однак результати опрацювання підтвердили її наукову цінність. Вважаємо, що іхтіологічне зібрання Д. К. Третьякова становить, окрім наукового, значний історичний інтерес і може вважатися меморіальною колекцією видатного вченого.

Матеріал та методи

В основу статті покладені матеріали, нещодавно знайдені у запасниках ННПМ НАН України — численні мумії риб та остеологічні препарати, виготовлені Д. К. Третьяковим у 1941–1950 рр. (про що свідчать етикетки до більшості з них). Очевидно, ці зразки, тематично об'єднані в єдину колекцію, були передані до музею після смерті вченого (тобто після 1950 р.). Метою нашої роботи було здійснити таксономічну ревізію іхтіологічної колекції Д. К. Третьякова і реконструювати (по можливості) історію її створення.

Corresponding author address: O. Kovalchuk. National Museum of Natural History, NAS of Ukraine; Bohdan Khmelnytsky St. 15, Kyiv, 01601 Ukraine; e-mail: biologist@ukr.net

Короткі відомості про дослідника

Біографічні відомості про Дмитра Костянтиновича Третякова висвітлені в декількох спеціальних публікаціях (Мазурмович, 1971; Дмитрий Константинович..., 1990; Кузнецов, 1998; Рясиков, 2005). Цінним джерелом інформації про життя і наукову творчість вченого є його особова справа, яка зберігається в архіві Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України (Особова справа..., 1950). Перебуваючи на посаді директора Одеського філіалу науково-дослідного Зоолого-Біологічного інституту (рис. 2), Д. К. Третяков персонально займався упорядкуванням, перевизначенням і монтуванням колекцій безхребетних і риб (Лобков та ін., 2013).

У 1941 р. Дмитро Костянтинович переїхав до Уфи, де очолив відділ іхтіології Інституту зообіології АН УРСР (Мазурмович, 1971). Перебуваючи в евакуації, академік Д. К. Третяков займався вивченням причин рибної епізоотії, надав ряд вказівок по збереженню рибних ресурсів республіки (Третяков, 1947а). У 1943 р. він був обраний головою Відділення біологічних наук і членом Президії АН УРСР, з липня 1944 р. — директором Інституту зоології АН УРСР. Після повернення в Україну, Дмитро Костянтинович, паралельно з роботою Інституту зоології, очолив кафедру зоології хребетних Київського державного університету і став завідувачем відділу іхтіології Інституту гідробіології АН УРСР (Особова справа..., 1950; Мазурмович, 1971; Дмитрий Константинович..., 1990).

Наукові інтереси Д. К. Третякова охоплювали проблеми гістології, порівняльної анатомії і філогенії хребетних (Бреус и др., 2015). За 50 років наукової діяльності академік Третяков опублікував близько 300 праць, частина яких присвячені вивченню органів чуття (Третяков, 1936, 1939, 1940, 1942, 1945а), покривів тіла і будови зубної системи нижчих хребетних (Дмитрий Константинович..., 1990). У фокусі наукових інтересів Д. К. Третякова знаходилися органи бічної лінії риб (Третяков, 1937, 1938, 1938а, 1941а, 1945), названі ним сеймосенсорною системою (термін використовується дотепер). Дослідження Дмитра Костянтиновича у галузі порівняльної анатомії дозволили йому підготувати і опублікувати цінні роботи, присвячені

Рис. 1. Академік Дмитро Костянтинович Третяков (1878–1950).
Джерело: Мазурмович (1971).
Fig. 1. Academician Dmytro Kostiantynovych Tretiakov (1878–1950).
Source: Мазурмович (1971).

Рис. 2. Академік Д. К. Третяков в Зоолого-Біологічному інституті (ЗООБІН), Одеса, 1930 р. Джерело: Лобков та ін., 2013.
Fig. 2. Academician D. K. Tretiakov at his workplace in the Institute of Zoology and Biology (ZOOBIN), Odessa, 1930. Source: Лобков et al. (2013).

систематиці і філогенії риб (Третяков, 1941, 1942а, 1948). Академік Третяков є автором визначника круглоротих і риб України (Третяков, 1947), монографій «Нариси з філогенії риб» (Третяков, 1944), «Риби і круглороти: їх життя і значення» (Третяков, 1949). Частина наукових праць Д. К. Третякова залишилися незавершеними і неопублікованими (Рясіков, 2005).

Окремо слід відзначити значний внесок академіка Третякова у підготовку фахівців-іхтіологів. Ним розроблені нові підручники і посібники, які неодноразово перевидавалися. Учні Д. К. Третякова стали відомими вченими (чл.-кор. АН УРСР М. О. Савчук, О. Р. Прендель, проф. С. Б. Гринберт, Ф. С. Замбриборщ, М. О. Загоровський, чл.-кор. ВАСГНІЛ В. В. Ковальський та ін.). (див.: Мазурмович, 1971; Кузнецов, 1998).

Останні два роки життя стали особливо трагічними для Д. К. Третякова. Він став жертвою прихильників і послідовників Т. Д. Лисенка за підтримку фітогормональної теорії тропізмів академіка М. Г. Холодного. Постановою Президії АН УРСР від 6 жовтня 1948 р. Д. К. Третяков був звільнений з посади директора Інституту зоології АН УРСР і призначений старшим науковим співробітником відділу порівняльної морфології (нині — відділ еволюційної морфології хребетних) цього ж інституту. До останніх днів життя Дмитро Костянтинович плідно працював над вивченням систематики і філогенії риб. Останній екземпляр у його іхтіологічній колекції датований початком лютого 1950 року. Д. К. Третяков помер 26 вересня 1950 р. і похований на Байковому кладовищі.

Результати та обговорення

Іхтіологічна колекція Д. К. Третякова, яка перебуває у фондах відділу палеонтології ННПМ НАН України, нараховує 185 одиниць зберігання. Переважна більшість екземплярів являють собою мумії риб і мацеровані черепи, також є кістки зі слідами препарування (змонтовані на склі) та луска. Колекція є репрезентативною у систематичному відношенні: до її складу входять представники 51 виду, 44 родів, 21 родини, 14 рядів риб.

Родина Хвостоколові (*Dasyatidae*)

Хвостокол звичайний, *Dasyatis pastinaca* (Linnaeus, 1758). 1 екз. (мумія, рис. 3.1), patria ignota. Найімовірніше, описуваний екземпляр був добутий на чорноморському узбережжі (Мовчан, 2011). Різноманіття скатів у Чорному морі незначне: окрім вказаного виду, тут поширений ромбовий скат колючий, або морська лисиця *Raja clavata* L., 1758.

Родина Осетрові (*Acipenseridae*)

Осетер російський, *Acipenser gueldenstaedtii* Brandt et Ratzeburg, 1833. 1 екз. (мацерований череп), patria ignota. Цей вид є ендеміком Понто-Каспійського басейну. Розповсюджений у водах Чорного, Азовського та Каспійського морів (Мовчан, 2011).

Родина Оселедцеві (*Clupeidae*)

Оселедець каспійський, *Alosa caspia* (Eichwald, 1838). 5 екз. (мацеровані черепи). Два з п'яти наявних екземплярів були відпрепаровані Д. К. Третяковим під час його перебування в евакуації в м. Уфа у 1942 р. Дмитро Костянтинович використовує видову назву *Caspialosa caspia*, яка наразі є застарілою. Численні форми оселедців, попередньо описані за морфологічними ознаками, потребують ретельної ревізії на предмет їх таксономічної валідності. Ми приймаємо позицію Н.Г. Богуцької і О.М. Насеки (Богуцкая, Насека, 2004) і відносимо оселедців з колекції Д. К. Третякова до *A. caspia*.

Оселедець чорноморсько-азовський прохідний, *Alosa pontica* (Eichwald, 1838). 3 екз. (мацеровані черепи), 1947 р., patria ignota. Екземпляри, ознаковані Д. К. Третяковим як *Caspialosa kessleri pontica*, ми відносимо до виду *Alosa pontica* відповідно до сучасної номенклатури (Мовчан, 2011). Цей вид трапляється у північно-західній частині Чорного моря, вздовж узбережжя Криму, у північній частині Азовського моря.

Оселедець, *Alosa* sp. 4 екз. (мацеровані черепа), *patria ignota*. Видова належність не встановлена у зв'язку з незадовільною збереженістю екземплярів. На сьогодні до складу іхтіофауни України входять, окрім вказаного вище *Alosa pontica*, ще три види оселедців роду *Alosa*, а саме пузанок азовсько-чорноморський *A. tanaitica* (Grimm, 1901), оселедець чорноморсько-азовський морський *A. maotica* (Grimm, 1901) і фінта європейська *A. fallax* Lacépède, 1803 (Мовчан, 2011).

Родина Коропові (Cyprinidae)

Ця родина в колекції Д. К. Третякова представлена найбільшою кількістю видів (табл. 1), але етикетки до цих екземплярів не містять жодної інформації про їхню географічну прив'язку. Більшість видів є досить звичайними і широко розповсюдженими у водоймах Європи та Азії. Однак деякі з них мають досить обмежений ареал. Так, краснопер трапляється лише у Східній Азії (Froese, Pauly, 2016), тригуб амурський населяє водойми Східного Сибіру, Кореї, Китаю і Японії (Froese, Pauly, 2016). Географічне поширення марени аральської обмежене річками і озерами Центральної Азії, хоча підвид *B. brachycephalus caspius* (за іншими даними (Богуцкая, Насека, 2004), це окремий вид іншого роду — *Luciobarbus brachicephalus* (Kessler, 1872)) входить до складу іхтіофауни Каспійського моря (Froese, Pauly, 2016; Kottelat, Freyhof, 2007). Рід *Hemibarbus* Bleeker, 1871 включає до свого складу 12 видів, розповсюджених у водоймах Східної Азії (Froese, Pauly, 2016). Д. К. Третяков відносив азіатських храмуль до роду *Varicorhinus* Rueppell, 1836 (тому в етикетці зазначено, що екземпляр належить *Varicorhinus capoeta*). На сьогодні (Богуцкая, Насека, 2004) обґрунтовано самостійність *Capoeta* Valenciennes, 1842, тому храмулі чорноморського та каспійського басейнів входять до складу саме цього роду.

Таблиця 1. Коропові риби у складі іхтіологічної колекції Д. К. Третякова
Table 1. Carp fishes in the ichthyological collection of D. K. Tretiakov

Вид	Матеріал	Рік збору
Ялець звичайний, <i>Leuciscus leuciscus</i>	2 екз. (мумії)	1944
Головень європейський, <i>Squalius cephalus</i>	4 екз. (мумії)	1944
В'язь європейсько-сибірський, <i>Idus idus</i>	2 екз. (мумії)	1944
Плітка звичайна, <i>Rutilus rutilus</i>	4 екз. (мумії) (рис. 3.2)	?
Краснопірка звичайна, <i>Scardinius erythrophthalmus</i>	1 екз. (мумія)	?
Підуст звичайний, <i>Chondrostoma nasus</i>	2 екз. (мумії)	1949
Бистрянкa звичайна, <i>Alburnoides bipunctatus</i>	1 екз. (мумія)	?
Верховка звичайна, <i>Leucaspis delineatus</i>	1 екз. (мумія)	?
Плоскирка європейська, <i>Blicca bjoerkna</i>	1 екз. (череп)	?
Лящ звичайний, <i>Abramis brama</i>	5 екз. (черепа, луска)	1949
Білизна європейська, <i>Aspius aspius</i>	6 екз. (5 черепів; очні кістки) (рис. 3.3)	1944, 1950
Краснопер, <i>Pseudaspius leptcephalus</i>	1 екз. (мумія)	1944
Чехоня звичайна, <i>Pelecus cultratus</i>	1 екз. (череп)	1944
Тригуб амурський, <i>Opsariichthys uncirostris</i>	1 екз. (мумія)	1944
Марена дніпровська, <i>Barbus borysthenticus</i>	2 екз. (мумії)	?
Марена аральська, <i>Barbus brachycephalus</i>	1 екз. (череп)	?
Марена, <i>Barbus</i> sp.	7 екз. (черепа)	?
Кінь-губар, <i>Hemibarbus labeo</i>	1 екз. (мумія)	1944
Храмуля, <i>Capoeta capoeta</i>	1 екз. (мумія)	1944
Короп звичайний, <i>Cyprinus carpio</i>	8 екз. (черепа)	1950
Карась звичайний, <i>Carassius carassius</i>	2 екз. (черепа)	?
Лин звичайний, <i>Tinca tinca</i>	2 екз. (череп; gulare)	1946, 1950

Родина Сомові (Siluridae)

Сом європейський, *Silurus glanis* Linnaeus, 1758. 5 екз. (мацеровані черепа), 1944 р. Цей вид зустрічається у басейнах усіх великих річок України, особливо численним є у пониззі

Дунаю, Дністра і в басейні Дніпра (Мовчан, 2011). Сом віддає перевагу глибоким ділянкам корінного русла з вирвами і затоками, помірною або сильною течією, кам'янистим або мулистим дном, тримається серед корчів, у вимоїнах (Мовчан, 2011).

Родина Лососеві (Salmonidae)

Сиг європейський, *Coregonus lavaretus* (Linnaeus, 1758). 1 екз. (мацерований череп), Ладозьке озеро. На етикетці до зразка вказано іншу видову назву (*Coregonus ludoga*), яка на сьогодні вважається молодшим синонімом *C. lavaretus* (Kottelat, Freyhof, 2007). Н.Г. Богуцька та О.М. Насека (Богуцкая, Насека, 2004) зазначають, що *C. ludoga* Polyakov, 1874 є синонімом назви *Coregonus widegreni* Malmgren, 1863, тобто відноситься до валаамського, а не до європейського сига. Таким чином, видова приналежність екземпляра з колекції Д. К. Третякова залишається не до кінця зрозумілою і потребує подальшого уточнення.

Білорибця, *Stenodus leucichthys* Gueldenstaedt, 1772. 1 екз. (череп), 1943 р., озеро Ак-Куль (нині — оз. Аккуль у Республіці Башкортостан, Російська Федерація). Судячи з дати і географічної прив'язки, екземпляр був добутий в Уфі, де Д. К. Третяков працював протягом 1941–1944 р. За даними МСОП, білорибця вважається зниклим у природі видом (IUCN, 2012), але зберігається в аквакультури (Васильєва, Наумов, 2014).

Кета, *Oncorhynchus keta* (Walbaum, 1792). 2 екз. (мацерований череп), patria ignota. Вид поширений у північній частині Тихого океану: біля азійських берегів — на південь до Кореї та о. Хонсю, біля американських — до затоки Монтерей (Froese, Pauly, 2016). У невеликій кількості досягає річок басейну Льодовитого океану (Kottelat, Freyhof, 2007).

Форель севанська (ішхан), *Salmo ischchan* Kessler, 1877. 1 екз. (мацерований череп), patria ignota. Цей вид є ендеміком водойм Вірменії. Мешкає в басейні озера Севан, де утворює кілька форм. У 1930-х рр. ішхан був штучно переселений в озеро Іссик-Куль, де успішно прижився (Дорофеева, 2008). Екземпляр був переданий Д. К. Третякову в 1941–1944 р. під час його перебування в Уфі.

Лосось атлантичний (сьомга), *Salmo salar* Linnaeus, 1758. 2 екз. (мацерований череп), patria ignota. Вид поширений у Білому і Баренцевому морях (Мартынов, 2007).

Родина Щукові (Esocidae)

Щука звичайна, *Esox lucius* Linnaeus, 1758. 8 екз. (мацеровані черепа), 1944 р. Абсолютно звичайний, широко розповсюджений вид (чим пояснюється також значна кількість добутих екземплярів). Деякі з черепів щук у колекції Д. К. Третякова ретельно очищені від м'яких тканин і відбілені (рис. 3.4). На окремих кістках є написи (найменування) чорнилом або тушшю, зроблені російською мовою і латиною.

Родина Миневі (Lotidae)

Минь річковий, *Lota lota* (Linnaeus, 1758). 2 екз. (мацеровані черепа), patria ignota. Минь населяє водойми додаткової системи великих річок (Дніпро, Дністер) (Мовчан, 2011). Останнім часом цей вид став рідкісним.

Родина Тріскові (Gadidae)

Пікша, *Melanogrammus aeglefinus* Linnaeus, 1758. 2 екз. (препарати бічної лінії, рис. 3.5), patria ignota. На етикетці вказана застаріла видова назва (*Gadus aeglefinus*). Ареал пікші охоплює північну бореальну область Атлантичного океану. Цей вид зустрічається у Баренцевому, Білому і Північному морях, віддає перевагу ділянках з високою солоністю води (32–33 ‰) (Kottelat, Freyhof, 2007).

Навага, *Eleginus nawaga* (Walbaum, 1792). 6 екз. (мумія і 5 мацерованих черепів, 1947 р., рис. 3.6). Навага відсутня у складі іхтіофауни України. Цей вид населяє європейські арктичні і субарктичні водойми у межах басейнів Баренцевого, Білого і Карського морів (Froese, Pauly, 2016).

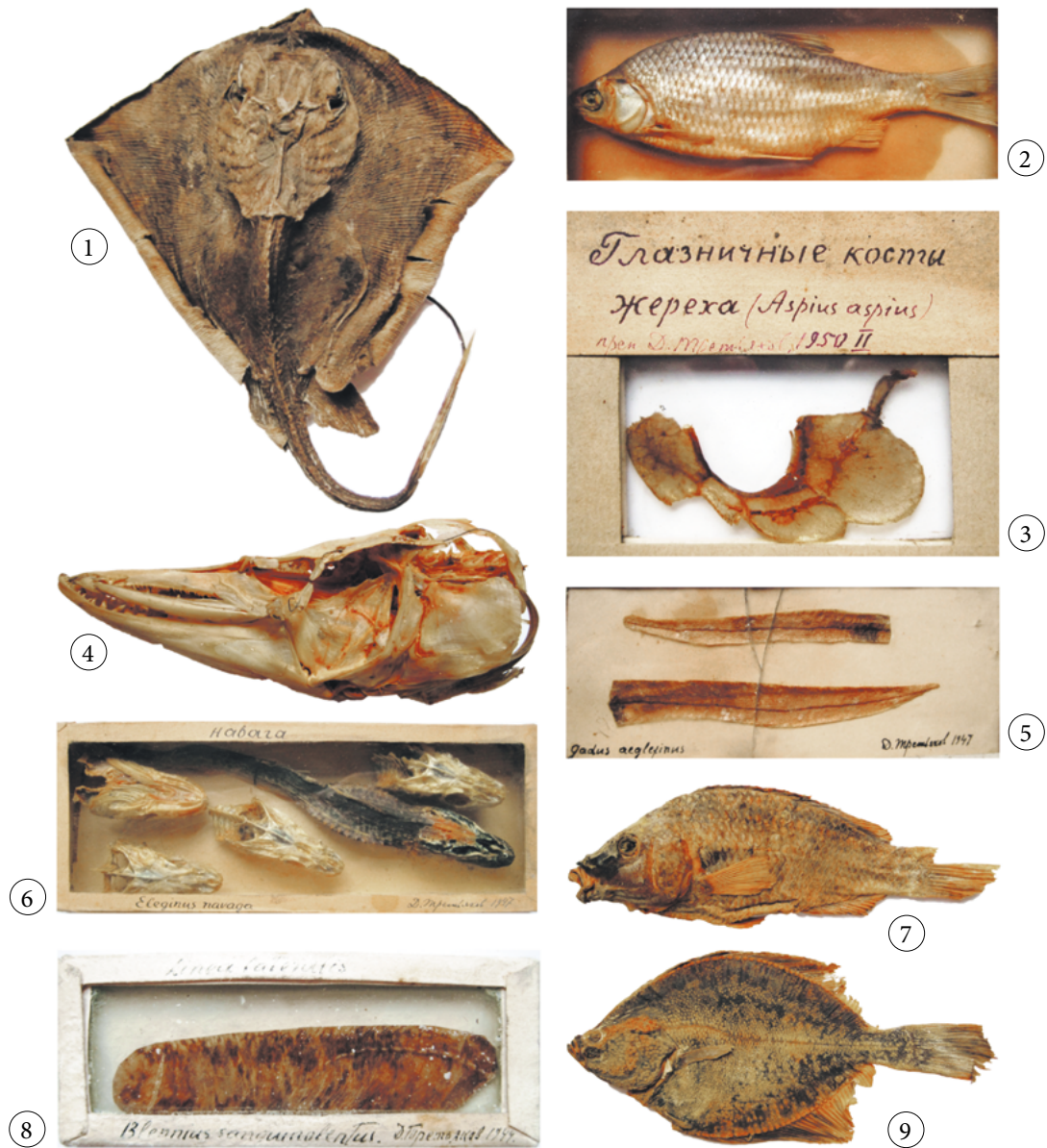

Рис. 3. Зразки з іхтіологічної колекції Д. К. Третьякова: 1 — хвостокол звичайний *Dasyatis pastinaca*, мумія; 2 — плітка звичайна *Rutilus rutilus*, мумія; 3 — білізна європейська *Aspius aspius*, очні кістки; 4 — щука звичайна *Esox lucius*, череп; 5 — пікша *Melanogrammus aeglefinus*, бічна лінія; 6 — навага, *Eginus nawaga*, мумії і мацеровані черепи; 7 — зеленушка рулена *Symphodus tinca*, мумія; 8 — морський собачка червоний *Parablennius sanguinolentus*, бічна лінія; 9 — річкова камбала чорноморська *Platichthys luscus*, мумія.

Fig. 3. Specimens from the ichthyological collection of D. K. Tretiakov: 1 — *Dasyatis pastinaca*, mummy; 2 — *Rutilus rutilus*, mummy; 3 — *Aspius aspius*, eye bone; 4 — *Esox lucius*, skull; 5 — *Melanogrammus aeglefinus*, lateral line; 6 — *Eginus nawaga*, mummies and skulls; 7 — *Symphodus tinca*, mummy; 8 — *Parablennius sanguinolentus*, lateral line; 9 — *Platichthys luscus*, mummy.

Родина Кефалеві (Mugilidae)

Кефаль сингіль, *Liza aurata* (Risso, 1810). 1 екз. (череп), 1946 р., patria ignota. Як і більшість інших морських риб із колекції Д. К. Третьякова, кефаль сингіль зустрічається вздовж узбережжя Чорного і Азовського морів, у пониззі річок, а також в озерах та лиманах на півдні України (Мовчан, 2011).

Родина Морські голки (Syngnathidae)

Морська голка звичайна, *Syngnathus acus* Linnaeus, 1758. 1 екз. (мумія), patria ignota. Нечисленний вид чорноморської іхтіофауни України (Мовчан, 2011). Сучасний ареал і морфологічні особливості морської голки звичайної потребують уточнення.

Родина Терпугові (Hexagrammidae)

Терпуг однолінійний, *Hexagrammos agrammus* (Temminck et Schlegel, 1843). 1 екз. (мумія), 1947 р., patria ignota. Представники терпугових відсутні у складі іхтіофауни України, тому цей екземпляр, імовірно, був добутий в іншому місці. Зараз терпуг однолінійний зустрічається біля берегів Японії, Кореї та Північного Китаю (Froese, Pauly, 2016).

Родина Серапові, або Кам'яні окуні (Serranidae)

Кам'яний окунь зебра, *Serranus scriba* (Linnaeus, 1758). 1 екз. (череп), 1946 р., patria ignota. Цей екземпляр (з огляду на дату, зазначену на етикетці), імовірно, був добутий у Чорному морі. На сьогодні кам'яний окунь зебра рідко трапляється вздовж чорноморського узбережжя (поблизу берегів Криму і в Одеській затоці) (Мовчан, 2011).

Родина Окуневі (Percidae)

Йорж звичайний, *Gymnocephalus cernuus* (Linnaeus, 1758). 1 екз. (мумія), patria ignota. На етикетках, написаних Д. К. Третьяковим, цей та наступні екземпляри йоржів позначені старою родовою назвою – *Acerina* (відповідно, *A. cernua*, *A. acerina*). На сьогодні валідною вважається інша назва – *Gymnocephalus* (Froese, Pauly, 2016). Йорж звичайний зустрічається у басейнах усіх великих річок України (Мовчан, 2011).

Йорж носар, *Gymnocephalus acerinus* (Gueldenstaedt, 1774). 3 екз. (мумії), patria ignota. Йорж носар відзначений у складі іхтіофауни водойм басейну Сіверського Дінця, Дніпра, а також у верхній течії Дністра (Мовчан, 2011).

Родина Ставридові (Carangidae)

Ставрида атлантична, *Trachurus trachurus* (Linnaeus, 1758). 1 екз. (мацерований череп), 1947 р., patria ignota. Ще один екземпляр із колекції (мумія ставриди), позначений Д. К. Третьяковим як *Trachurus* sp., також, імовірно, належить до *T. trachurus*. Вид поширений у Середземному, Мармуровому і Чорному морях (Мовчан, 2011).

Родина Губаневі (Labridae)

Зеленушка рулена, *Symphodus tinca* (Linnaeus, 1758). 1 екз. (мумія, рис. 3.7), patria ignota. До складу іхтіофауни України, окрім вказаного, входять ще чотири види роду *Symphodus* Rafinesque, 1810 (= *Crenilabrus* Cuvier, 1817) (Мовчан, 2011). Зеленушка рулена зустрічається біля берегів Криму та в озері Сасик.

Родина Драконові (Trachinidae)

Морський дракончик великий, *Trachinus draco* Linnaeus, 1758. 2 екз. (мумії), patria ignota. Цей вид є єдиним представником родини Trachinidae у фауні України. Морський дракончик великий трапляється вздовж узбережжя Чорного моря (Мовчан, 2011).

Родина Морські собачки (Blenniidae)

Морський собачка червоний, *Parablennius sanguinolentus* (Pallas, 1814). 1 екз. (препарат бічної лінії, рис. 3.8), 1944 р., patria ignota. Екземпляр позначено старою родовою назвою (*Blennius*). Морський собачка зустрічається в Україні уздовж чорноморського узбережжя, а за її межами — у водах Атлантики, Середземного моря (Мовчан, 2011).

Морський собачка довгощупальцевий, *Parablennius tentacularis* (Bruennich, 1768). 1 екз. (мумія), patria ignota. Видова назва, вказана Д. К. Третьяковим на етикетці до цього зразка (*Blennius tentaculatus*), включена в синоніміку. Ареал морської собачки довгощупальцевого відповідає поширенню *Parablennius sanguinolentus* (Мовчан, 2011).

Родина Бичкові (Gobiidae)

Бичок, *Gobius* sp. 3 екз. (мумії), patria ignota. Видова належність не встановлена у зв'язку з незадовільною збереженістю екземплярів. У фауні України представлені 13 родів бичків. *Gobius* нараховує 6 видів, більшість із яких трапляються вздовж усього чорноморського узбережжя (Мовчан, 2011).

Родина Калканові (Scophthalmidae)

Камбала-калкан чорноморська, *Psetta maotica* (Pallas, 1814). 2 екз. (мумія), patria ignota. Цей вид в Україні поширений уздовж чорноморського узбережжя і зрідка зустрічається у північно-західній частині Азовського моря і пригирлових ділянках крупних річок чорноморського басейну (Дунай, Дністер, Дніпро) (Мовчан, 2011).

Родина Камбалові (Pleuronectidae)

Річкова камбала чорноморська, *Platichthys luscus* (Pallas, 1814). 1 екз. (мумія, рис. 3.9), patria ignota. Глось є звичайним представником іхтіофауни України, поширеним у Чорному і північно-західній частині Азовського морів (Мовчан, 2011).

Риби невизначені, Teleostei incertae sedis

64 екз., у т.ч. 12 мумій риб із водойм Забайкалля (Іркутськ, збори В. М. Яковлева) і 52 мумій patria ignota. Відсутні етикетки до всіх цих екземплярів, вони мають незадовільну збереженість, що не дозволяє співвіднести їх з відомими представниками риб.

Висновки

Незважаючи на відсутність етикеток до багатьох екземплярів, найбільш імовірно, що іхтіологічна колекція була сформована Д. К. Третьяковим протягом 1941–1950 рр. Частина зразків отримані під час його перебування в Уфі (1941–1944), деякі були передані вченому з інших місць. Основна частина колекції представлена екземплярами риб, добутих у водоймах України і біля берегів Чорного та Азовського морів. Ці матеріали протягом тривалого часу зберігалися з порушенням вимог до збереження музейних предметів, тому більшість зразків знаходяться у незадовільному стані і потребують препакування.

Разом з тим, ця колекція є досить цінною, оскільки до її складу входить велика кількість видів риб (переважно променеперих) з різних регіонів. Деякі з них уже зникли у природі або стали рідкісними. За умови реставрації, меморіальна колекція академіка Д. К. Третьякова може бути використана для проведення морфологічних і гістологічних досліджень (на предмет вивчення органів бічної лінії риб і сейсмоденситивних каналів).

Подяки

Висловлюємо вдячність чл.-кор. НАН України, проф. І. А. Акімову та В. П. Коваль (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, м. Київ) за люб'язно надану можливість знайомлення з особистою справою Д. К. Третьякова. Ми щиро вдячні співробітникам наукової бібліотеки Інституту зоології НАН України до допомоги в пошуку необхідної літератури, а також проф. Л. І. Рековцю (Природничий університет, м. Вроцлав, Польща) та І. В. Загороднюку (Національний науково-природничий музей НАН України, м. Київ) за слушні поради і зауваження, висловлені під час підготовки рукопису.

Література

- Богуцкая, Н. Г., Насека, А. М. Каталог бесчелюстных и рыб пресных и солоноватых вод России с номенклатурными и таксономическими комментариями. — Москва : КМК, 2004. — 389 с.
- Бреус, В. Е., Ульянов, В. А., Кувишинова, И. И., Тирон, О. И. К 115-й годовщине основания кафедры гистологии, цитологии и эмбриологии Одесского национального медицинского университета // Світ медицини та біології. — 2015. — № 2. — С. 200–204.
- Васильева, Т. В., Наумов, В. В. Современное состояние аквакультуры в Каспийском бассейне и инновационные приоритеты ее развития // Конференция по вопросам развития аквакультуры в Российской Федерации : Мат-лы докл. — Москва : Изд-во ВНИРО, 2014. — С. 118–145.
- Дмитрий Константинович Третьяков / Сост. О. Я. Пилипчук; Отв. ред. И. А. Акимов. — Киев : Наук. думка, 1990. — 55 с.

- Дорофеева, Е. А. Морфологические особенности озерных форм лососевых рыб родов *Salmo* и *Oncorhynchus* (Pisces: Salmonidae) // Труды Зоологического института РАН. — 2008. — Том 312, № 1/2. — С. 114–126.
- Кузнецов, В. А. Научно-педагогическая и просветительская деятельность Д. К. Третьякова (1878–1950) // Научн. труды Зоол. музея ОГУ. — Одесса : Астропринт, 1998. — Том 3, С. 155–165.
- Лобков, В. А., Рясиков, Л. В., Суворов, Ю. В. Этапы развития зоологического музея Одесского национального университета имени И. И. Мечникова // Вісник ОНУ. Сер. Біологія. — 2013. — Том 18, вип. 4 (33). — С. 82–93.
- Мазурмович, Б. Н. О жизни и деятельности Д. К. Третьякова (1878–1950) // Вестник зоологии. — 1971. — № 2. — С. 84–87.
- Мартынов, В. Г. Атлантический лосось (*Salmo salar* L.) на Севере России. — Екатеринбург : УрО РАН, 2007. — 414 с.
- Мовчан, Ю. В. Риби України (визначник-довідник). — Київ : Золоті ворота, 2011. — 420 с.
- Особова справа Дмитра Костянтиновича Третьякова. Почато 24 травня 1945 р. Закінчено 26 вересня 1950 р. // Архів Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. — 45 с.
- Рясиков, Л. В. О научной школе академика Национальной Академии Наук Украины — Дмитрия Константиновича Третьякова (5.11.1878–26.09.1950) // Современные проблемы зоологии и экологии: Мат-лы междунар. конф. — Одесса : Феникс, 2005. — С. 378–381.
- Третьяков, Д. К. Будова діоптричного апарату чорноморських промислових риб // Вісті АН УРСР. — 1936. — № 5/6. — С. 119–122.
- Третьяков, Д. К. Зовнішні та глибокі канали бічної лінії ставриди // Труды Одесского державного університету. — 1937. — Том 2. — С. 7–14.
- Третьяков, Д. К. Внешние каналы боковой линии рыб // Доклады АН СССР. — 1938. — Том 16, № 7. — С. 483–485.
- Третьяков, Д. К. Сейсмочувствительные каналы сельдевых // Зоологический журнал. — 1938а. — Том 16, № 7. — С. 483–485.
- Третьяков, Д. К. Обонятельный орган пелагиды // Доклады АН СССР. — 1939. — Том 22, № 4. — С. 201–204.
- Третьяков, Д. К. Очна мускулатура оселедцеватих і анчоуса // Труды Одесского державного університету. — 1940. — Том 4. — С. 177–185.
- Третьяков, Д. К. Родовые отличия щуки и умбры // Доклады АН СССР. — 1941. — Том 30, № 1. — С. 86–89.
- Третьяков, Д. К. Сейсмочувствительная система макрелевых // Доклады АН СССР. — 1941а. — Том 33, № 3. — С. 270–273.
- Третьяков, Д. К. Передносовый орган костистых рыб // Доповіді АН УРСР. — 1942. — № 1/2. — С. 73–82.
- Третьяков, Д. К. Філогенетична система костистих риб // Доповіді АН УРСР. — 1942а. — № 1/2. — С. 83–94.
- Третьяков, Д. К. Очерки по филогении рыб. — Уфа : Изд-во АН УССР, 1944. — 177 с.
- Третьяков, Д. К. Особенности сейсмочувствительной системы чехони // Доклады АН СССР. — 1945. — Том 50, № 4. — С. 505–508.
- Третьяков, Д. К. Повіковий діоптричний апарат лососевих // Доповіді АН УРСР. Від. біол. наук. — 1945а. — № 3/4. — С. 79–84.
- Третьяков, Д. К. Визначник круглоротих і риб УРСР. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1947. — 112 с.
- Третьяков, Д. К. Рыбные ресурсы в эпизоотии в Башкирии // Труды Института гидробиологии АН УССР. — 1947а. — № 21. — С. 66–76.
- Третьяков, Д. К. Нарис філогенії типового ляща // Труды Института гидробиологии АН УРСР. — 1948. — № 22. — С. 5–13.
- Третьяков, Д. К. Рыбы и круглоротые, их жизнь и значение. — Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. — 419 с.
- Froese, R., Pauly, D. FishBase 2016 [Интернет-ресурс]. — Режим доступа: <http://www.fishbase.org>.
- IUCN (International Union for Conservation of Nature) Red List Categories and Criteria: Version 3.1. Second edition. — Gland, Switzerland and Cambridge, UK: IUCN, 2012. — iv + 32 pp.
- Kottelat, M., Freyhof, J. Handbook of European freshwater fishes. — Publications Kottelat, Cornol, Switzerland, 2007. — 646 p.

Іхтіологічна колекція Д. К. Третьякова у фондовому зібранні Національного науково-природничого музею НАН України. — Ковальчук, О. М., Червоненко, О. В. — Стаття присвячена результатам опрацювання іхтіологічної колекції відомого вітчизняного зоолога-морфолога, академіка Д. К. Третьякова, нещодавно знайденої у запасниках Національного науково-природничого музею НАН України. Встановлено систематичний склад цього зібрання мацерованих препаратів хрящових і променеперих риб (51 вид, 44 роди, 21 родина, 14 рядів), з'ясовано деякі таксономічні питання (уточнено видові назви і родову належність частини екземплярів) і прослідковано історію формування іхтіологічної колекції Д. К. Третьякова. Збори датовані 1941–1950 рр. Частина зразків отримані під час перебування Д. К. Третьякова в Уфі (1941–1944), деякі, можливо, були добуті з інших місць (Далекий Схід, Баренцеве, Біле і Північне моря) і пізніше передані вченому для опрацювання. Основна частина колекції Д. К. Третьякова представлена екземплярами риб, добутих у водоймах України і вздовж узбережжя Чорного та Азовського морів. Особливу увагу в статті приділено внеску Д. К. Третьякова у становленні вітчизняної іхтіології.

Ключові слова: хрящові риби, променепері риби, мацеровані препарати, колекція, Київ, Уфа.

Адреса для зв'язку: О. Ковальчук; Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ 01601 Україна; biologist@ukr.net